

LITERATUURTEORIE, LITERATUURWETENSKAPLIKE METODE EN CHRIS- TELIKE WETENSKAPSBEOEFENING*

J. Swanepoel

ABSTRACT

In this article the author attempts to highlight the conditions which have to be complied with if literary critics working from different theoretical paradigms wish to communicate meaningfully.

He indicates that the field of investigation of literary criticism can be delimited differently in terms of different literary theories, and he categorizes the various theories on the basis of this view into four main groups.

He attempts to indicate that the theoretical assumptions held by a scientist have important implications for the methods which he uses in his scientific investigation, and therefore also for the results obtained by means of these methods. He illustrates this hypothesis by way of a discussion of divergent approaches, viz. a purely text-directed approach and an ideological approach.

He is of the opinion that if literary critics should render their own assumptions and methods explicit and should render themselves au fait with the assumptions and methods of competing approaches, a meaningful discussion could arise on the whole problem around philosophical assumptions, and their possible link with Christian scholarship.

* Voordrag gelewer voor die PU vir CHO se Vakgroep Letterkunde, 15 Mei 1984.

Koers, 49(2) 1984

1. ORIENTERING

Die uiteensetting wat hier gebied word moet teen 'n bepaalde agtergrond gesien word. 'n Paar jaar gelede is daar 'n gespreksgroep van letterkundedosente van die verskillende taaldepartemente aan die PU vir CHO in die lewe geroep. Die oogmerk hiermee was om oor vakfilosofiese uitgangspunte en Christelike wetenskapsbeoefening te besin.

Gou het dit geblyk dat die teoretiese raamwerke van waaruit die verskillende dosente die literatuur benader, nie identies is nie. Alhoewel so 'n situasie nie *per se* ongewens is nie, verg dit tog van elke dosent kritiese oorweging van sy eie uitgangspunte en metodes, veral wanneer die didaktiese situasie in berekening gebring word.

Die saak is verder gekompliseer toe hierdie gespreksgroep op so 'n wyse geherstruktureer is dat daar benewens literatore ook filosowe en teoloë opgeneem is. Dit het gou vir my duidelik geword dat die deelnemers, weens die verskil in hulle akademiese agtergrond en spesialiseringrigtings, dikwels by mekaar verbypraat, en dit ten spyte van die feit dat almal 'n spesifieke bydrae kon lewer.

Die benaderings, bydraes en toespitsing van elk van die groepe kan vereenvoudig soos volg getipeer word:

- * Die filosowe het vanuit 'n totaliteitsbenadering aandag geskenk aan teoretiese voorveronderstellings; die vraag na waar die literatuur in die werklikheid tuishoort, en aan die vraag hoe die literator se wetenskaplike werksaamhede in die raamwerk van 'n wyere werklikheidsvisie inpas. 'n Tekortkoming by hierdie groep was 'n gebrek aan gespesialiseerde kennis oor die literatuur en die literatuurwetenskap.
- * Die bydrae van teologiese kant was om te probeer aantoon hoe Bybelse gegewens op literatuurondersoek toepasbaar is, en soms het daar iets van 'n voorskriftelike benadering

deurgeskemer.

- * Wat die literatoure betref, meen ek dat daar 'n onderskeid getref kan word tussen vakmense en vakfilosowe. Die eerste groep het teoretisering slegs van waarde geag in soverre dit vir die praktyk van literatuurbestudering en -analise konkrete en aantoonbare nut het. Die vakfilosowe het op hulle beurt meer aandag geskenk aan die teoretiese grondslae van literatuurondersoek, die modelle waarmee daar gewerk word, besinning oor literatuurwetenskaplike metode, en dit sonder om die toepassingsbereik daarvan uit die oog te verloor.

Alhoewel daar in hierdie gesprekke vordering gemaak is, het die probleem van verskillende invalshoeke en agtergronde gebly en was daar dikwels 'n Babelse verwarring oor so 'n Bybelse saak.

Dit is teen hierdie agtergrond dat ek probeer het om 'n uiteensetting te bied waarin die aannames en metodes van 'n paar verskillende benaderings van die literatuur eksplisiet gemaak word. Die oogmerk hiermee is om beter kommunikasie tussen die gespreksgenote moontlik te maak. Eers wanneer elke gespreksgenoot sy eie aannames en metodes eksplisiet gemaak het en eers wanneer hy kennis dra van die teoretiese modelle wat sy gespreksgenote hanteer, kan daar van werklik sinvolle kommunikasie sprake wees. In hierdie stuk sal nie aan al die literatuurbenaderings wat in die gespreksgroep aangetref word, aandag geskenk word nie maar slegs aan enkele daarvan by wyse van voorbeeld.¹ So 'n

¹ Ek het die teoretiese modelle wat in meer besonderhede bespreek word, so gekies dat benaderings wat klem lê op die 'hoe' van 'n literêre teks, gekontrasteer kan word met benaderings wat op die 'wat' van 'n gestruktureerde literêre teks klem lê. Dit verteenwoordig nie die algemeenste 'skole' in die groep nie.

uiteensetting sal hopelik daartoe bydra dat literatore hulle vrae oor vakfilosofiese aangeleenthede en oor die (moontlike) verband daarvan met Christelike wetenskapsbeoefening noukeuriger kan formuleer om sodoende by bevredigender antwoorde uit te kom.

Wat ek hier bied, is nie 'n afgeronde model nie maar eerder 'n tussentydse verslag of 'woord onderweg'. Ek is van mening dat ons in ons besinning oor hierdie sake nog maar aan die begin van 'n lang en potensieel baie opwindende pad van ondersoek staan.

Dit dan wat die wyere raamwerk betref.

2. OOGMERK EN WERKWIJSE

2.1 Oogmerk

In hierdie stuk wil ek probeer aantoon dat die literatuuroopvatting wat 'n wetenskaplike huldig, belangrike implikasies het vir

- * die vrae wat hy as wetenskaplike oor sy objek stel;
- * die metodes wat hy in sy wetenskaplike besigwees met die objek gebruik;
- * en gevolglik ook vir die resultate wat hy uit sy wetenskaplike ondersoek verkry.

2.2 Kwalifiserings

Ter wille van bondigheid sal ek noodwendig baie vereenvoudigend en veralgemenend te werk gaan, en gevolglik sal die algemene tipering van 'n denkrigting nie altyd sonder meer op elke eksponent daarvan toepasbaar wees nie en sal daar ook nie voldoende tussen literêre teorie en kritiese praktyk onderskei word nie.

2.3 Werkswyse

- * Ek gaan eerstens kortliks sekere opmerkings maak oor wetenskaplike kenne en oor die struktuur van 'n teorie.

- * Tweedens gaan ek literatuurteorieë aan die hand van 'n diagrammatiese voorstelling van die literêre kommunikasiehandelinge in verskillende groepe probeer indeel.
- * Derdens gaan ek die aannames van enkele teorieë uitwys en die implikasies daarvan vir hulle metodes en resultate aantoon.

3. WETENSKAPLIKE KENNE

3.1 In die eerste plek moet gestel word dat daar nie iets soos regstreekse kennisvorming bestaan nie maar dat verskeie faktore 'n rol speel in wetenskaplike kennisvorming, waarvan ek slegs drie deurslaggewende dinge wil noem, naamlik:

- * sintuiglike waarneming,
- * logiese onderskeiding en
- * talige/simboliese formulering.

3.2 Ons het dus altyd by wetenskaplike kennisvorming 'n *kensubjek/kenner* wat hom via 'n bepaalde *paradigma* en met behulp van sekere *metodes* op 'n *kenobjek* rig om tot 'n *kenresultaat* te kom.

Die wetenskaplike benadering van 'n objek of ondersoekterrein is nie regstreeks nie maar via 'n sekere paradigma, wat as 't ware funksioneer as 'n bril waardeur hy daarna kyk. Onder paradigma ('n term van die wetenskapshistorikus T.S. Kuhn) verstaan ek die gedeelde kennis van 'n groep wetenskaplikes. Dit sluit in die dikwels verskeë opvattinge oor wat die terrein van ondersoek konstitueer; 'n stel waardes (veral oor wat wetenskaplik aanvaarbaar is) en 'n stel eksemplariese voorbeelde met behulp waarvan toekomstige vakmanne as 't ware in die vakgebied geïnisieer word. Hierdie paradigma wat hy eksplisiet of implisiet hanteer, is medebepaal deur sy opleiding as wetenskaplike en die wetenskaplike mode van die dag en die soort probleme waarmee wetenskaplike ondersoek en besinning in 'n spesifieke tydvak besig is.

3.3 Wetenskaplike kenne

- * is *teoreties* gerig.
- * en werk gevolglik *abstraherend* (dit wil sê: dit haal 'n verskynsel uit mekaar sodat dit hanteerbaarder is, maar hierdie analise word ter wille van latere sintese gedoen;
- * gaan *stawend* te werk (wetenskaplike kennis is gevolglik gefundeerde kennis)
- * en is *sistematies*.

3.4 Die *doel* van 'n wetenskaplike teorie is om insig te verwerf oor die objek of ondersoekterrein en om dit te beskryf, probleme in verband daarmee te verklaar en (indien moontlik) ook voorspellings te maak. Laasgenoemde faset is by literatuurwetenskap nogal moeilik, weens die aard van die objek.

3.5 Die *struktuur*² van 'n wetenskaplike teorie

'n Wetenskaplike teorie gaan uit van sekere *aannames* wat op sigself onbewysbaar is maar wat as *vertrekpunte* vir wetenskaplike ondersoek geld. Wolterstorff (1976: 59-66) onderskei drie soorte sodanige aannames, naamlik data-aannames, data-agtergrondsannames en kontrole-aannames.

Met hierdie aannames as vertrekpunt stel die wetenskaplike dan sekere *hipoteses* op om problematiese gegewens te beskryf en te verklaar. Daarna onderwerp hy hierdie hipoteses aan *toetsing* en kom uiteindelik tot 'n (altyd voorlopige) *bevinding*.

4. LITERATUURTEORIEË

4.1 Daar bestaan 'n magdom van teorieë oor wat literatuur is en hoe literatuurwetenskap beoefen behoort te word. Ek noem

² Dit gaan hier om die struktuur van 'n teorie, nie oor hoe die kenner in sy ondersoek tot kennis kom nie.

- benewens die ouere genetiese teorieë - enkele twintigste-eeuse skole: Daar is die Russiese Formalisme, New Criticism, die Strukturalisme, die Post-Strukturalisme, Marxistiese literatuurteorieë, Christelike literatuurteorieë ensovoorts, ensovoorts.

Al hierdie teorieë maak daarop aanspraak dat hulle die verskynsel 'literatuur' kan begrens; dat hulle die hele ondersoekgebied dek en dat hulle metodes aan die hand kan doen waarvolgens literêre werke bestudeer kan (en behoort te) word, *maar* in werklikheid gebeur dit dat die verskillende skole dikwels die terrein van ondersoek verskillend afbaken; van verskillende (dikwels botsende) metodes gebruik maak en tot botsende bevindinge kom.

Dit lewer uiteraard logiese probleme op en toon dat die literatuurwetenskap nie iets monolities is nie.

4.2 In Paar woorde van waarskuwing is nodig wanneer daar aansprake gemaak word oor die 'universele geldigheid' van teorieë:

- * kunsensiklopedieë (met ander woorde dit wat in 'n spesifieke tydvak as kuns beskou word) verander deur die eeue;
- * die norme/kriteria vir die beoordeling van die geslaagdheid van literêre werke verander ook deur die eeue, en
- * "die huis van die literatuur het baie woninge".

4.3 Juis omdat die ondersoekterrein so wyd is en so baie uiteenlopende dinge onder die sambreelterm 'literatuur' kan tuishoort, tref ons sekere teorieë aan wat met die grootste gemene deler werk. Sulke GGD-teorieë sal dan stel dat alle literêre werke in alie tye sekere konstantes bevat, soos byvoorbeeld klank, ritme ensovoorts.

So 'n GGD-teorie kan 'n mens 'n teorie oor die wesenseenskappe van die literatuur noem, want alle literêre tekste ontgin die moontlikhede van taal.

Ander teoretiese grepe op die literatuur is meer eksplisiet ideologies³ of lewens- en wêreldbeskoulik van aard, byvoorbeeld die Christelike en Marxistiese literatuurbeskouings. Dit is voorbeelde van 'n beskouing van "literature in the final analysis".⁴

Wanneer ons verskillende literêre teorieë met mekaar kontrasteer en teen mekaar opweeg, is dit belangrik om te onthou dat 'n goeie teorie vir die *hele* terrein van die literatuurondersoek 'n instrumentarium moet bied.

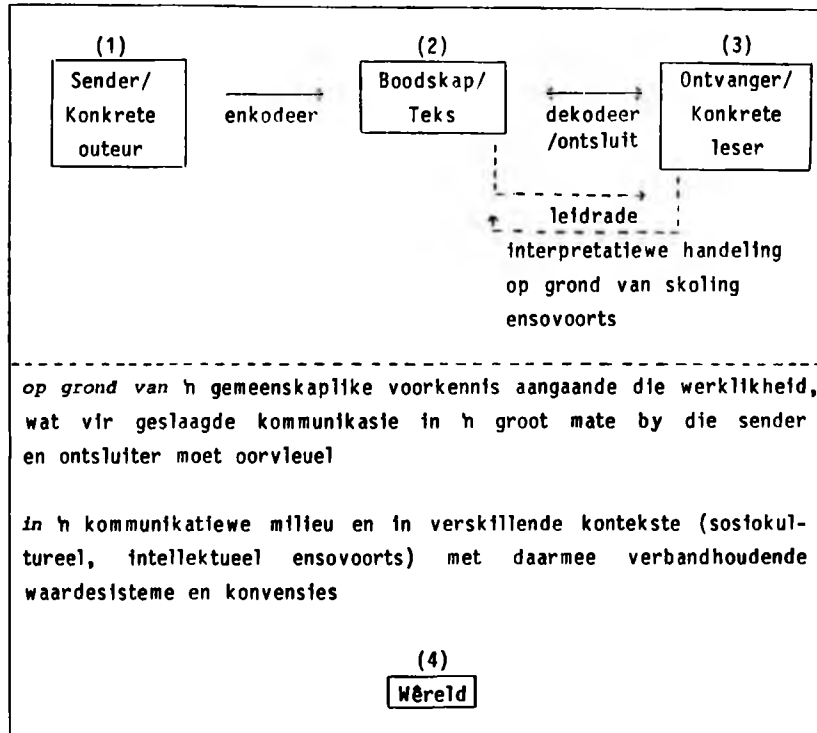
4.4. Indelingsmodel

4.4.1 'n Sinvolle metode om teorieë in hoofgroepe in te deel is om aan die hand van die kommunikasie-model te kyk na wat elk as sy ondersoekterrein beskou.

Die literêre kommunikasie-handeling kan diagrammaties heel vereenvoudig soos volg voorgestel word:

³ Die term ideologies het in die bespreking van hierdie voordrag heelwat bespreking uitgelok, en sekere deelnemers aan die gesprek was nie gelukkig daaroor dat 'n Christelike visie 'n ideologie genoem word nie. By gebrek aan 'n beter term hou ek my egter by hierdie formulering. Met die gebruik van "ideologiese konteks" wil ek bloot stel dat sekere teorieë heel eksplisiet aan 'n bepaalde werklikheidsvisie verknoop is en dat dit die literatuur in daardie bepaalde raamwerk bestudeer. Ek beweer nie hiermee dat ander teorieë nie 'n sekere filosofiese agtergrond het waarin sekere ideologiese posisionerings gesien kan word nie. Die verskil is egter daarin geleë dat Christelike en Marxistiese teorieë hulle ideologiese aannames ekspliseer, terwyl dit in die ander teorieë implisiet gehanteer word.

⁴ Die formulering is die van Posel (1982: 128) in 'n bespreking van Marxistiese literatuurbeskouing.

Literêre teorieë kan (baie oorsigtelik en vereenvoudig) in die volgende hoofgroepe ingedeel word.

4.4.2 EERSTE GROEP

Ouere negentiende-eeuse genetiese teorieë het in die literêre teks belang gestel as iets wat voortbring en gedetermineer is deur byvoorbeeld die skrywer (in welke geval die teks bestudeer is om iets oor die psige van die skrywer te wete te kom; (so 'n literatuurbenadering kan psigologies genoem word), die tydruimtelike milieu waarin die skrywer sy werk lewer, die tydgees ensovoorts. (So 'n benadering kan weer as sosiologies getipeer word.)⁵

⁵ Kyk Weliek en Warren (1968: 73-135) vir 'n oorsig van sogenaamde ekstrinsiese benaderings van die literatuur.

In teorieë van hierdie aard word die literatuur dan beskou as *dokument* van die skrywer, gemeenskap, tydgees ensovoorts (kyk Van Coller, 1981:2).

Die filosofiese agtergrond hiervan is die naturalisme (die manifestasie van die positivisme in die literatuurwetenskap) met sy deterministiese aanpak en gevolglike voorliefde vir die lê van oorsaaklike verbande tussen die voortbrengende instansie en die produk/artefak.

Dit werk redelik ongesofistikeerd en gee nie rekenskap van iets wat myns insiens na aan die hart van die literatuur lê nie, naamlik die moontlikheid om gegewens kreatief te transformeer, iets wat na alle waarskynlikheid na aan die sinkern van die estetiese modaliteit lê.

4.4.3 TWEEDE GROEP

Die Tweede groep teorieë plaas die klem òf oorwegend òf uitsluitlik op die teks as artefak. Alhoewel hierdie opmerking nie vir een van die grondleggers van hierdie skool, naamlik I.A. Richards, geld nie (wat gestel het dat hy die teksleserverhouding wil bestudeer), het baie van sy navolgers die teks gaan beskou as 'n *outonome artefak* wat selfreferensieel is.

Die Russiese Formaliste het reeds in hierdie rigting gewerk, maar die grootste invloed in hierdie verband het van die New Critics uitgegaan. Hierdie skool, wat in die dertigerjare van hierdie eeu in die Anglo-Amerikaanse wêreld ontstaan het, het in die literêre teorie die septer geswaai tot in die laat vyftiger- en vroeë sestigerjare. 'n Besonder invloedryke werk waarin hierdie benadering van die literatuur uiteengesit is, was Wellek en Warren se *Theory of literature*.

In hierdie denkraamwerk word die objek eng begrens en word daar klem gelê op empiriese gegewens in bewysvoering. Dit was 'n reaksie op die ouer, sogenaamde ekstrinsieke benaderings van die literatuur en 'n poging om 'n streng kontroleerbare

'wetenskaplike' metode tot stand te bring wat op 'intrinsieke' teksbestudering gerig is. Dit wil voorkom of die aanspraak op die juistheid van 'n interpretasie volgens hierdie metode geleë is in die eng abstraksie van die ondersoekgebied, in die kundigheid van die leser of (meer hermeneuties) in die gelukkige versmelting van kensubjek en kenobjek in die kenproses (kyk Van Coller, 1983:3 vir laasgenoemde punt).

Hierdie outonomistiese opvatting het in Suid-Afrika 'n groot invloed uitgeoefen en doen dit nog steeds, alhoewel die teoretiese grondslae daarvan reeds ondergrawe is.

Die gewildheid daarvan is miskien toe te skryf aan die feit dat die toepaslikheid daarvan maklik geïllustreer kon word en dat daar blykbaar nie 'n groot gaping tussen teorie en kritiese praktyk aangevoel is nie. Terselfdertyd het hierdie benadering dikwels tot resepmatige analise aanleiding gegee.

In hierdie literatuurbenadering is die teks die studieobjek en word dit as tydlose *monument* beskou (kyk Van Coller, 1983:2-3).

4.4.5 DERDE GROEP

'n Derde groep teorieë neem die literêre teks op as 'n tekensisteem vir die leser, iets wat deur die leser geaktiveer moet word. Die ontsluiting van 'n teks word dus nie meer as probleemloos opgeneem nie, maar daar word klem gelê op die voorwaardes wat vir die plaasvind van geslaagde literêre kommunikasie geld.

Die klem val - in die woorde van die Praagse Strukturalis Jan Mukarovsky - nie meer op die teks as artefak nie maar op die teks as tekensisteem wat in die ontsluiting daarvan deur die leser van artefak tot *estetiese objek* getransformeer word.

Uit die aard van die saak word die gewaande outonomie van die teks hier oorboord gegooi en word aanvaar dat die teks in bepaalde kontekste funksioneer, waaraan dit onlosmaaklik verbonde is.

Hierdie teoretiese benaderings span die net van wat die terrein van ondersoek is dus wyer: dit lê klem op ontsluiting (sy tyd en waardes), teks, konteks en (via meer gesofistikeerde abstrahering van senderskodes en die bestudering van intertekstuele gegewens) ook op die sender. Baie van die sogenaamde sjibollets wat die New Critics as "fallacies" uit die literatuurwetenskap wou weer, word dus weer - hoewel meer gesofistikeerd - ingevoer.

Belangrike eksponente van hierdie benadering is die Resepsie-estetici, 'n skool wat in die laat sestiger- en sewentigerjare in Duitsland ontstaan het en waarvan Jauss en Iser die grondleggers was. Ook Segers het meegehelp in die uitbouing van hierdie denkrigting.

Literatuurbestudering behels dus 'n studie van literêre prosesse en die ondersoekterrein sluit sowel sender, teks, ontvanger as wêreld in. Besondere klem word gelê op die belang van die leser in sy aktiewe ontsluiting van die teks, iets wat in vroeëre denkrigtings nie altyd tot sy reg gekom het nie. Te ver gevoer kan dit natuurlik tot 'n nuwe reduksionisme aanleiding gee.

4.4.6 VIERDE GROEP

Sekere ideologiese benaderings, soos byvoorbeeld Marxistiese en Christelike literêre teorieë, stel òf die literêre teks òf die hele literêre kommunikasiehandeling in 'n verhouding tot iets wat as van fundamentele belangrikheid in die werklikheid beskou word. So sal Marxistiese teorieë die literatuur posisioneer ten opsigte van sosio-ekonomiese faktore, en Christelike teorieë die literatuur ten opsigte van die verhouding daarvan tot Christus/God.

Hier is die studieobjek dan òf die teks òf die hele literêre kommunikasiehandeling en word dit bestudeer in die verhouding daarvan met iets wat fundamenteel in die werklikheid geag word.

4.5 Uit bogenoemde uiteensetting kan gekonkludeer word dat die terrein van ondersoek of gebied wat die literatuurwetenskap tot objek het, in hierdie verskillende teoretiese paradigmas verskillend opgeneem word. Hieruit vloei voort dat verskillende metodologiese aanpakke as verkieslik voorgehou word, en dit kan weer tot uiteenlopende resultate aanleiding gee, alles binne die 'literatuurwetenskap'.

5. TEORETIESE AANNAMES EN DIE KONSEKWENSIES DAARVAN VIR METODES EN RESULTATE

Ek wil vervolgens iets sê oor die Russiese Formaliste, die New Critics en oor die teorieë van 'n paar Christelike literatuurwetenskaplikes om aan te dui dat basiese aannames in die metodes en resultate van wetenskaplike literatuurondersoek 'n rol speel.

5.1 Russiese Formaliste

Waar ek vroeër, soos ek gewaarsku het, heel veralgemenend die Russiese Formaliste en die New Critics as voorbeelde van teksgerigte literatuurteorieë saamgegroeper het, gaan ek nou ietwat fyner onderskei.

Vir die Russiese Formaliste was selfs nie die teks self streng gesproke die objek van die literatuurwetenskap nie maar juis dit wat literariteit konstitueer. Roman Jakobson stel dit so: "The object of the science of literature is not literature, but literariness - that is, that which makes a given work a work of literature" (Visser, 1982:16).

Hierdie afbakening van die ondersoekgebied van die literatuurwetenskap, te wete die ondersoek na literariteit, suggereer onmiddellik 'n metode, naamlik 'n bestudering van literêre taalgebruik in vergelyking met pragmatiese taalgebruik. Dit betrek dus die konteks maar net ter wille van die onderskeiding van dit wat in literatuurondersoek primêr is. Die klem word dus baie sterk op die *hoe* van 'n kunswerk geplaas - om met Schklovsky te praat:

"Art is a way of experiencing the artfulness of an object; the object is not important". Met hierdie klem op die *hoe* van die literêre werk word die wat van die literêre werk noodwendig afgeskaal. Visser (1982:19-20) stel dit so: Die literêre werk se verhouding tot die res van die werklikheid is relatief onbelangrik. Dit geld natuurlik ook vir lewens- en wêreldbeskoulike oortuigings wat in 'n literêre werk na vore kom.

5.2 New Criticism

Sover dit die teorie van die New Critics aangaan, begin ek met die ietwat katterige maar raak opmerking van Rabinowitz (1982:24-25): "Less than fifteen years ago New Criticism would have been regarded as the critical equivalent of a diplomatic language in the world of literary theory. Today it is seen as the idiom of a colonial minority under siege".

Op grond van *aannames* soos

- * die primaat van die teks;
- * die objektiewe status van die artefak as iets selfreferensieel en outonooms;
- * die onderskeiding tussen ekstrinsieke en intrinsieke benaderings van die literatuur;
- * die aanspraak op korrektheid in interpretasie;
- * die eksklusiewe erkenning van empiriese gegewens vir bewysvoering;
- * die aanvaarding van die bestaan van universele kriteria vir beoordeling van die geslaagdheid van literêre werke

word eweneens 'n sekere *metodeleer* gesuggereer, naamlik die van

- * 'n suiwer tekstuele bestudering deur middel van "close reading";
- * 'n streng analitiese aanpak en wel op empiriese basis;
- * 'n uitsluitlike toespitsing op literêre struktuur en estetiese waardes;
- * aan die hand van sogenaamde objektiewe en universeel geldende kriteria vir die beoordeling van die geslaagdheid van literêre werke.

Net soos 'n sekere metodeleer sekere dinge insluit, sluit dit ook ander dinge uit, byvoorbeeld:

- * gegewens oor die skrywer en die kreatiewe proses;
- * die verbande van die teks met verskillende kontekste (sosiaal, lewens- en wêreldbeskoulik ensovoorts);
- * 'n ondersoek oor die historisiteit van die teks.

As *winspunte* van hierdie benadering kan die volgende sake genoem word:

- * 'n minder deterministiese
- * en ook 'n minder impressionistiese aanpak van literatuurbestudering;
- * groter eksaktheid (op grond van die engere abstraksie van die teks as studieobjek) in die beoefening van die literatuurwetenskap;
- * groter klem op metodiese eise (byvoorbeeld dat dit wat as bevinding gestel word, eksplisiet aan die teks getoets moet kan word).

Swak punte van die 'outonomistiese' benadering is:

- * die te ingrypende, reduksionistiese abstraksie van die ondersoekgebied en die (onhoudbare) ontkenning van die teks se verbande met verskillende kontekste;
- * die ontkenning van die belangrikheid van die sogewaaamde metafisiese sy van *sekere* kunswerke as iets 'ekstrinsieks'; dit loop uit op 'n beskrywing wat wel vir ons iets tegnies/formeels in verband met die bestudeerde werk kan sê maar hom nie so uitvoerig wil uitlaat oor wat die werk wil sê nie;
- * die hoogs debatteerbare onderskeiding tussen ekstrinsieke en intrinsieke benaderings.

Waar die twee benaderings hierbo as teksgerigte benaderings veral die klem op die *hoe* van 'n teks geplaas het, gaan ons vervolgens kyk na 'n benadering wat meer oog het vir die *wat* van 'n *gestruktureerde* teks. Dit is 'n benadering wat die literêre teks nie as

h klein eilandjie op sy eie beskou nie maar wat dit in verband bring met iets wat beskou word as van deurslaggewende belangrikheid, dit wil sê h sekere ideologiese konteks.

5.3 Christelike/Calvinistiese literatuurteorieë

Calvinistiese kunstfilosofie (en dus ook literêre teorie) het maar redelik langsaam ontwikkel. Afgesien van sekere opmerkings van Calvyn, Kuyper en andere wat nie as h afgeronde estetika opgeneem behoort te word nie, is lank gesluimer. Alhoewel nie primêr kunstfilosoof of literêre teoretikus nie het Herman Dooyeweerd met sy Wysbegeerte van die Wetsidee die teoretiese kader geskep waarbinne sommige (nié alle) latere Calvinistiese kunst- en literatuurteoretici sou werk. Hy poog om in sy filosofiese sisteem aan h samehangende Christelike werklikheidsvisie uitdrukking te gee. In sy model beklee die onderskeiding van verskillende sinswyses of modaliteite h belangrike plek en is h opvatting oor die *sin* van dinge in hulle verband met of heenwysing na God eweneens van deurslaggewende belang. Hy onderskei h estetiese modaliteit in die werklikheid, waarvan hy die sinkern sien as "skone harmonie" (iets waarin hy ten opsigte van die sinkern nie deur latere Reformatoriese teoretici nagevolg is nie). In Dooyeweerd se model is daar ook h teorie oor die samehang tussen verskillende sinswyses (die leer van ante- en retrosipasies) en speel die pistiese modaliteit h leidende rol.

Calvin Seerveld het teen die agtergrond van hierdie filosofiese werklikheidsbeeld h literatuurteorie uitgewerk. (h Resenter en moontlik ook h belowender aanpak uit Reformatoriese geleedere is die van Nicholas Wolterstorff in sy *Art in action*). Anders as Dooyeweerd sien Seerveld die sinkern van die estetiese modaliteit as "simboliese objektivering van sekere sin-aspekte in die werklikheid, onderworpe aan die wet van suggestierykheid". Wat hier as "suggestierykheid" vertaal is, het Seerveld eers "coherence" en later "allusiveness" genoem.

Ons kan nie sy hele model hier bespreek nie en wys slegs op sekere *aannames* daarvan:

- * Die voortbrenging en beoordeling van literatuur moet teen die agtergrond van God se kultuuroopdrag aan die mens gesien word.
- * 'n Literêre werk is nie outonoom nie en ook nie lewens- en wêreldbeskoulik neutraal nie.
- * Alle kuns (en dus ook alle literatuur) het 'n religieuse kern of ideologiese kant ("art is worship"), omdat menslike handeling noodwendig lewensbeskoulik gekleur is.
- * Die leser/kritikus se lewens- en wêreldbeskouing speel 'n deurslaggewende rol in sy kritiese werksaamheid.

Daarom sien Seerveld (1968:102-103) die *taak van die literêre kritikus* eensyds as analise en andersyds as 'n toeganklikmaking van die werk vir die leser: "... to make the work intelligible, ready for reading, to expose its *weltanschaulich* framework and point out significant symbolical detail that will bring the reader to the work (again) with sharpened perception and a more fruitful, aesthetically trained interest". Die kritikus moet dus nie die wêreldbeskoulike in 'n werk as iets ekstrasieks opsyskuif nie maar dit juis ter wille van 'n vollediger verstaan van die teks oopdek.

Die werklikheidsvisie van die kritikus speel volgens Seerveld (1968:105, my kursivering) 'n belangrike rol in die beoordeling van die geslaagdheid van 'n literêre teks: "Literary criticism proper consists of scientific analysis defined aesthetically examining mainly three interdependent matters fused in the product resulting from human artistic action: (1) how does literature meet the norm of symbolical coherence in all its aesthetically reflecting structural moments? (2) what meanings have been imaginatively objectified and presented to the reader symbolically, and how deep, richly complicated and hallelujahing a reality shows up in the captured meanings? (3) what spirit moves the literature, that is, what religious motive drives it on and out, how does it stand before the inescapable issue of "What do you think of Jesus Christ?"

Seerveld se eerste punt behels die toepassing van 'n identiteitsnorm,

terwyl die gekursiveerde gedeelte in (2) iets voorskrifteliks impliseer. Die vraag in (3) wil reg laat geskied aan die verhouding van die werk tot dit wat in die werklikheid fundamenteel is.

Literatuur en die bestudering daarvan word (as menslike kulturele aktiwiteit) beskou as iets wat in laaste instansie in 'n (religieuse) verhouding tot God staan.

Die metode van ondersoek wat hieruit voortvloei, is deur dr. Kuschke uiteengesit en geïllustreer in bydraes voor hierdie vakgroep (kyk Kuschke, 1981:51-54 vir 'n bondige uiteensetting). Dit kom neer op 'n modale ondersoek, met besondere aandag aan die linguale basis, die estetiese bestemming en die leidende pistiese faset. Die wetenskaplike se rol as positieverder van die norme word van groot belang geag.

Die waarde van so 'n ideologiese benadering is dat dit die bestudering van die literatuur binne die raamwerk van 'n deeglik uitgewerkte filosofiese sisteem aanpak.

Daarteenoor moet ook die volgende voorbehoude gestel word:⁶

* Het *elke* literêre kunswerk 'n religieuse kern en is die ideologiese werklik in *elke* literêre werk van deurslaggewende belang? Hiermee sê ek nie dat so 'n metode nie op sistematiese wyse die ideologiese sy van 'n literêre werk, *waar dit ter sake is*, kan belig nie. Ek stel slegs dat dit myns insiens nie op die hele huis van die literatuur met sy baie woninge toepaslik is nie. Ek meen dus dat die objek aan ons sekere leidrade bled hoe dit ontsluit behoort te word, en dat dit die literatuurwetenskaplike weinig sal baat om 'n ideologiese toets aan te lê by 'n bepaalde literêre werk wat kennelik nie ideologies gelade is nie.

⁶ Vir 'n vollediger kritiese bespreking van hierdie model en die toepassing daarvan kyk Swanepoel, 1984.

- * Hoe verreken so 'n teorie die probleme wat na aanleiding van kulturele konteks ontstaan? Moet 'n werk uit byvoorbeeld die klassieke Griekse of Latynse literatuur nou gemeet word aan Christelike kriteria, terwyl Christus nie eens aan die skrywers van daardie werke bekend was nie?
- * As alle dinge in die werklikheid in religieuse verhouding tot God staan, waarom moet die pistiese faset (wat eintlik op die kultiese slaan) nog afsonderlik in berekening gebring word?
- * Ontkom hierdie teorie werklik aan 'n dubbele normatiwiteit in gevolge waarvan 'n bepaalde werk nog steeds esteties goed kan wees terwyl dit lewens- en wêreldbeskoulik verwerplik mag wees?
- * Hoe vaartbelyn is hierdie filosofies ontwerpte (Dooyeweerdiaanse) model vir die praktiese beoefening van literatuurwetenskap?

Om hierdie bondige (en onvolledige) bespreking van Calvinistiese literatuurbeskouings af te rond wil ek net waarsku teen die opvatting dat die literêre kritikus se lewens- en wêreldbeskouing sy evaluering van kuns bepaal (= determineer). Hierdie gewilde opvatting is problematies, omdat

- * dit die rol van die wetenskaplike paradigma waarin die literatuurwetenskaplike opgelei word, negeer en
- * eintlik daarop neerkom dat indien 'n literator 'n Christen is, hy sonder meer 'Christelike literêre kritiek' sou beoefen - iets wat klaarblyklik nie die geval is nie.

6. TOEPASSINGSVLAK

Ek vertrou dat ek in die voorgaande uiteensetting aangetoon het dat die literatuuropvatting wat 'n literatuurwetenskaplike huldig, belangrike implikasies vir sy metodes en gevolglik ook vir sy resultate het.

Waar ons in hierdie gespreksgroep besig is met besinning oor vakfilosofiese uitgangspunte en oor die moontlike verband daarvan met Christelike wetenskapsbeoefening, dink ek dat hierdie

besinning daarby sal baat as elke deelnemer aan hierdie gesprek sy eie uitgangspunte en metodes eksplisiet maak en as elkeen hom ook van die teoretiese aannames van ander deelnemers vergewis. So kan daar sinvol gekommunikeer word.

Ek vertrou verder dat hierdie uiteensetting by die literatuurstudent

- * 'n kritiese ingesteldheid sal wek wanneer hy geskryfte oor die literatuur lees en ook wanneer hy met die praktiese analise van literêre werke besig is; dat hy duidelikhed sal probeer verkry oor die volgende sake:
 - wat word as die objek van ondersoek beskou?
 - wat word as relevante data beskou?
 - wat word as geldige probleme beskou?
 - wat word as geldige metodes beskou?
 - wat word as geldige resultate beskou?
- * insig sal wek in die gevare van 'n eklektiese omgaan met literatuurteorieë;
- * as stimulus sal dien vir die ontwerp van 'n samehangende teorie oor sy vakwetenskap.

BIBLIOGRAFIE

- BRONZWAER, W.J.M. e.a. red. 1977. Tekstboek algemene literatuurwetenskap. Baarn : Ambo.
- ELIOT, T.S. 1969. The sacred Wood. Essays on poetry and criticism. London : Methuen.
- KUSCHKE, G.F.T. 1981. The Christian ethos in the poetry of Bergengruen. An integrated approach. (Doctoral Thesis. University of the Witwatersrand.)
- MAATJE, F.C. 1977. Literatuurwetenskap. Grondslagen van een theorie van het literaire werk. Utrecht : Bohn, Scheltema & Holkema.
- MINNAAR, L.C. 1982. Wêreld en waarde: Magersfontein o Magersfontein in oënskou. Potchefstroom : PU vir CHO.

- POSEL, D. 1982. Marxist literary theory: literature 'in the final analysis'. (In Ryan & Van Zyl (q.v.): 128-146.)
- RABINOWITZ, I. 1982. New Criticism: Beloved Infidel. (In Ryan & Van Zyl (q.v.): 24-40.)
- RYAN, R. & VAN ZYL, S. ed. 1982. An introduction to contemporary literary theory. Johannesburg: Donker.
- SEERVELD, C. 1968. A Christian critique of art and literature. Toronto, Canada.
- SWANEPOEL, J. 1984. Metateksⁿ. 'n Vakfilosofiese vergelyking van twee analises van Leon Strydom se gedig "Droogte". *Literator* 5(3).
- VAN COLLER, H.P. 1983. Teoretiese benaderings van die letterkunde in die jare tagtig. *Literator*, 4(3):1-16.
- VISSER, N.W. 1982. Russian Formalism. (In Ryan & Van Zyl (q.v.): 15-23.)
- WELLEK, R. & WARREN, A. 1968. Theory of literature. Penguin Books.
- WOLTERSTORFF, N. 1976. Reason within the bounds of religion. Grand Rapids : Eerdmans.
- WOLTERSTORFF, N. 1980. Art in action. Toward a Christian aesthetic. Grand Rapids : Eerdmans.